

RÉBAY MAGDOLNA

---

# „Körömszakadtáig”<sup>1</sup>

## A Tiszáninneni Református Egyházkerület oktatásügye az 1930-as évektől a világháború végéig

### Bevezetés

Kutatásunkban az egyházkerületi tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek alapján<sup>2</sup> a Tiszáninneni Református Egyházkerület oktatásügyét elemezzük korábbi írásunk (Rébay, 2012) folytatásaként. Az egyházkerület reakcióját az állami oktatáspolitikára külön tanulmányban (Rébay, 2024) mutattuk be. Kutatási előzményként 1. az iskolatörténeteket (Ködöböcz, 1986; Pápay 1999; Kézi, 2004 és 2007; Ugrai, Dienes szerk., 2013), 2. a református oktatástörténettel (Hörccsik, 1983; Pornói, 1995), 3. az állam és az egyház oktatási kapcsolatával foglalkozó írásokat (Nagy, 2000, 2011; Szabó, 2010) nevezhetjük meg. Jelen tanulmányunkban három kérdés megválaszolására teszünk kísérletet: 1. Milyen oktatáspolitikai irányelveket fogalmazott meg az egyházkerület maga? 2. Milyen lépéseket tett az iskolai megerősítése, az oktatás színvonalának javítása/stabilizálása érdekében? 3. Az iskolai vallásoktatás terén milyen változások születtek?

### A Tiszáninneni Református Egyházkerület helyzete

A Tiszáninneni Református Egyházkerület az 1930-as évek elején öt (Abaúj, Alsóborsod, Felsőborsod, Alsózemplén, Gömör-Torna), majd az 1938-ban kötött müncheni egyezmény eredményeként nyolc (kiegészült Felsőzemplénnel

---

<sup>1</sup> Idézet Farkas István püspöktől (TIREK jkv. 1939. 7. p. 62.).

<sup>2</sup> A vizsgálat az 1933 és 1946 közt nyomtatásban megjelent – így 1944–1945 hiányzik – jegyzőkönyvekre vonatkozik, kivéve az 1942. novemberi közgyűlés jegyzőkönyvét, amely az OSZK-ban nem elérhető. Másutt sajnálatos módon nem volt módunkban folytatni a kutatást.

és Unggal, a Gömör-Torna pedig kettévált) egyházmegyéből állt.<sup>3</sup> Központja Miskolc volt. Itt voltak lelkészek püspökei (Farkas István [1932–1941], Enyedy Andor [1942–1951]),<sup>4</sup> és itt tartották a kerületi közgyűléseket. Miskolcon a református egyház leány- és fiú-középiskolát is fenntartott. Előbbi Tóth Pál, utóbbi Lévy József nevét viselte. (A leány-középiskola az egyetlen ilyen intézmény volt a városban, így sok izraelita és katolikus vallású tanulója volt [Mészáros, 1988, pp. 220–222].)<sup>5</sup> A fiú-középiskola a tárgyaltd időszakban reálgimnáziumként, majd gimnáziumként működött. A tanulói kb. háromnegyed részt tartoztak a református egyházhoz.<sup>6</sup> A kerület másik iskolaközpontja Sárospatak, a főiskola székhelye volt. Itt tanítóképző, gimnázium és teológiai akadémia fogadta a magasabb szinten tanulni vágyó fiatalokat (Ugrai, 2013, pp. 160–161).

## Az egyházkerületi oktatáspolitikai alapelvei

A Tiszáninneri Református Egyházkerület a korban a tradíciókhoz ragaszkodva az iskolafenntartást a református egyház<sup>7</sup> alapvető feladatának tartotta. Az egyházkerület mind a két püspöke, Farkas István és Enyedy Andor, vallotta az egyház oktatásügyi alapelvét: „Az iskola a jövő veteményes kertje.”<sup>8</sup> Itt lehet ugyanis véleményük szerint leginkább sikeres a vallásos nevelés.<sup>9</sup> A gyülekezet-nevelés tehát a család mellett az iskolában kellett hogy történjen.<sup>10</sup> Dr. Komjáthy Aladár népiskolai előadó szavaival: „Nevelni kell iskoláinknak elsősorban olyan jellemeket, akik semmiféle változásban nem inognak meg hitüket és magyarságukat illetőleg, akik történelmünk eszményi alakjaihoz hasonlóan nemcsak a békeesség ragyogó napsugaraiban tudnak megállni helyükön, hanem az emberi élet minden viharában. Törhetetlen református jellemekre van szükségünk és ezt sehol másutt nem tudjuk megadni egyházunk tagjainak, mint iskoláinkban.”<sup>11</sup> A nevelés eredményessége pedig a tanítótól függ, ezért így folytatta:

<sup>3</sup> A Csehszlovákiai Tiszáninneri Református Egyházkerület és a Kárpátaljai Református Egyházkerület 120 gyülekezete került vissza a Tiszáninneri Egyházkerülethez, míg 21 az utódállamnál maradt. Így 497-re nőtt az egyházközségek száma. (TIREK jkv. 1939. 7. p. 56.)

<sup>4</sup> A főgondnokok a korszakban: Dókus Ernő (1910–1932), majd Farkas Géza (1932–1949).

<sup>5</sup> Vö. TIREK jkv. 1936. 76. p. 91. [Amennyiben külön nem jelöljük, hogy tanácsülés, minden esetben a közgyűlési jegyzőkönyv a forrás.]

<sup>6</sup> TIREK jkv. 1936. 77. p. 92.

<sup>7</sup> A továbbiakban egyház alatt a református egyházat értjük.

<sup>8</sup> TIREK jkv. 1938. 7. p. 66.; TIREK jkv. 1942. 12.

<sup>9</sup> TIREK jkv. 1939. 128. p. 165.

<sup>10</sup> TIREK jkv. 1938. 7. p. 66.

<sup>11</sup> TIREK jkv. 1938. 141. p. 126.

„Egyházunk szegénysége miatt sajnos nem tudunk tanítóink anyagi helyzetén segíteni, de azt minden esetre bele kell vinnünk a gyülekezetekbe, hogy a derék nevelői és tanítói munkát becsüljük meg egyházunk tagjai és most amikor olyan nehéz a tanítói hivatásnak megfelelni, ha egyebet nem, legalább megértést és szeretetet adjanak, ilyen erkölcsi támogatást, amely megkönnyíteni hivatott a nehéz és rögös életpályát.”<sup>12</sup>

A vallásos nevelés céljával indokolták tehát a felekezeti iskolák fenntartásának elengedhetetlen voltát. Farkas István püspök az iskolaátadást fontolgatók számára ezt üzentte (1940): „*Óva intek mindenkit e könnyelmű lépéstől.* Nekünk ímunk szakadtáig, ha kell összerogyásig kell védelmeznünk a felekezeti iskolát.”<sup>13</sup> Ahogy pedig a népiskolai előadó fogalmazott (1937): „Iskoláinkhoz minden körülmények közt ragaszkodunk kell. Arról ne mondjunk le, mert gyülekezeti életünket nagyon bajos dolog elképzelni iskola nélkül, miután érvszázadokon keresztül iskoláink voltak a vallásos élet leghatalmasabb erőforrásai. Ne a teherből való húzódozás legyen az elvünk, hanem a népfőiskoláink minden áron való fenntartása, mert a református felekezeti iskolák hasznát és rendeltetését leginkább azok értékelhetik, akik megszállott területen élnek, hogy mi lett volna magyar református testvéreinkből, ha felekezeti iskoláink a próbáltatások szomorú idejében nem állottak volna hivatásuk magaslatán. Utolsó lehetőségig ragaszkodjunk a Magyar református Sion minden intézményéhez, de legfőképpen iskoláinkhoz.”<sup>14</sup> Enyedy Andor székfoglalójában (1942) az iskolákról hasonlóan nyilatkozott: „...őket halálig menő hűséggel védeni, minden eszköz, alkalom és lehetőség feltárásával és kihasználásával fejleszteni igyekszem.”<sup>15</sup>

Az iskolák célja – újra dr. Komjáthy Aladár népiskolai előadó szavaival – a „törhetetlen református jellemek” nevelése,<sup>16</sup> azaz a felekezeti szempontú etizálás (vö. Pukánszky, 2010, p. 20.). Arra törekedtek, hogy a református iskolák a reformátusok iskolái legyenek. Igyekeztek ezért számarányukat növelni, például a miskolci leánygimnáziumban, ahová a legtöbb más felekezeti diák járt. 1933/34-ben például az osztályozott tanulók közt még az 50%-ot sem érte el (48,4%) az arányuk.<sup>17</sup> Azt javasolta továbbá a kerületi közgyűlés a lelkész-tanítói

<sup>12</sup> TIREK jkv. 1938. 141. p. 127.

<sup>13</sup> TIREK jkv. 1940. 7. p. 45–46.

<sup>14</sup> TIREK jkv. 1937. 123. p. 115.

<sup>15</sup> TIREK jkv. 1942. 5. p. 15.

<sup>16</sup> TIREK jkv. 1938. 141. p. 127.

<sup>17</sup> TIREK jkv. 1934. 73. p. 76. A törekvés sikerrel járt, 50% fölé kúszott a reformátusok aránya (TIREK jkv. 1935. 65. c. 71.; TIREK jkv. 1936. 76. p. 91.), később azonban ismét csökkent kissé (TIREK jkv. 1937. 111. p. 110.). A líceum elindítása megint növekedést eredményezett (TIREK jkv. 1939. 120. p. 162.; TIREK jkv. 1940. 129. p. 180.), majd jelentősebb csökkenés történt, a líceumban viszont maradt 50% felett az arány (TIREK jkv. 1941. 150. p. 155.; 163. p.

tói konferencia ajánlatára, hogy legyen református szellemiségű tanterve a népiskoláknak.<sup>18</sup> Az iskolák másik fontos feladata volt a nemzeti szellemű nevelés.<sup>19</sup> Farkas István püspök szerint a református iskolák a „nemzetmentés igazi forrásainak bizonyultak” az elcsatolás időszakában.<sup>20</sup> Az intézmények tehát „kettős missziót teljesítettek”<sup>21</sup>

Hiába volt oly fontos az iskola az egyház számára, az anyagi nehézségek miatt 1933-ban Farkas püspök már hangsúlyozta: az iskolafelállítás elsősorban állami feladat.<sup>22</sup> Sőt, 1940-ben már a működtetést is annak titulálta.<sup>23</sup>

Az egyház a régi iskoláit mindezért igyekezett fenntartani, de újak alapítására nem tudott vállalkozni. A fejlesztésre az egyházi források sok esetben elégtelenek voltak, pedig „szűk, kicsi, rozzant termekben” akár 100-110 tanuló is tanult egy tanító vezetésével.<sup>24</sup> Farkas püspök az államtól várta a zsúfolt iskolákba (lásd 1. ábra) új tanítók kinevezését, amely véleménye szerint a tanítói munkaerőfelesleg miatt megoldható feladat. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumról (VKM) pedig elítélően így nyilatkozott: „...a magyar kultúra rovására úgy takarékoskodni, hogy egy tanítóval végeztetünk el két, sőt sokszor három tanító munkáját, az ilyen lélekmentés vétkezést jelent gyermekeink és ifjaink ellen.”<sup>25</sup>

---

154.). A többi középiskolában és a tanítóképzőben ennél magasabb volt: rendszerint 70-80% között mozgott (TIREK jkv. 1934. 63. p. 72.; 68. p. 74.; 85. p. 81.; TIREK jkv. 1935. 61. p. 70.; TIREK jkv. 1936. 69. p. 87., 77. p. 92.; TIREK jkv. 1937. 86. p. 96.; 95. p. 99.; TIREK jkv. 1938. 100. p. 106.; 117. p. 113.; TIREK jkv. 1939. 104. p. 156., 117. o. 160.; TIREK jkv. 1940. 115. p. 171.; 121. p. 175.). A pataki gimnáziumban 1941/42-ben a terület-visszacsatolásokat követő keresettség miatt 80%, majd 90% fölé emelkedett (TIREK jkv. 1941. 115. p. 140.; TIREK jkv. 1943 125. p. 93.). Eközben Miskolcon az állami gimnázium Kassára költözésével romlott a reformátusok aránya, de még így is 70% felett maradt (TIREK jkv. 1941. 131. p. 148.; TIREK jkv. 1943. 138. p. 97.).

<sup>18</sup> TIREK jkv. 1937. 123. p. 118. Az egyházkerületi Tanügyi Bizottság így indokolta: „...ennek hiányában iskolaügyünk végzetes hanyatlása várható és szellemi irányítás tekintetében is elveszti autonómiáját és bibliás református jellegét. E tanterv és utasítás nélkül könnyen bekövetkezik a magyar ref. iskolaügyünk gyászos trianonja.” (Uo.) 1938-ban újra előkerült a kérdés (TIREK jkv. 1938. 153. p. 131.).

<sup>19</sup> TIREK jkv. 1933. dec. 6. p. 19.

<sup>20</sup> TIREK jkv. 1939. 7. p. 17.; vö. TIREK jkv. 1940. 7. p. 46.

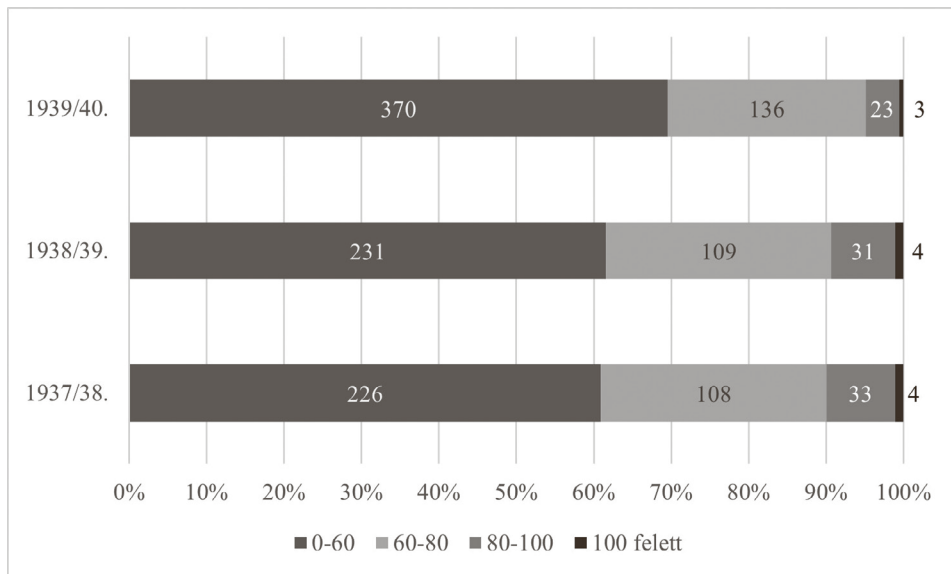
<sup>21</sup> TIREK jkv. 1940. 144. p. 186.

<sup>22</sup> TIREK jkv. 1934. 7. p. 41.

<sup>23</sup> TIREK jkv. 1940. 7. p. 51.

<sup>24</sup> TIREK jkv. 1938. 6. p. 18.

<sup>25</sup> TIREK jkv. 1933. dec. 6. p. 19.



**1. ábra:** A tanulók száma a református népiskolákban tantermekként (fő)  
Forrás: TIREK jkv. 1938. 141. p. 127; 1939. 128. p. 167.; 1940. 144. p. 188.

Ahogy az 1. ábra mutatja, az első két tárgyalt tanévben a diákok szűk 40%-a a megengedettnél zsúfoltabb tanteremben tanult. A határmódosítás – elvileg – javított a helyzeten. (Kérdés, hogy mennyire megbízhatóak az utolsó év adatai. Egy évre rá ugyanis ugyanezeket a számokat közölték.) A rossz körülményekkel szemben az Egyetemes Konvent is fellépett. Határozatára az egyházkerületi közgyűlés is sürgette a fenntartókat a helyzet javítására.<sup>26</sup>

## Egyházkerületi intézkedések: eredmények

Az egyházkerület igyekezett a felekezeti oktatás fontosságának elvéből kiindulva a meglévő iskolák működőképességét megőrizni. Elindította a sárospataki főiskola szanalási programját.<sup>27</sup> A főiskola vagyonát egy újabb inflációtól tartva pedig ingatlanokba fektette.<sup>28</sup>

<sup>26</sup> TIREK jkv. 1938. 144. p. 129.

<sup>27</sup> TIREK jkv. 1934. 90. p. 83.; TIREK jkv. 1935. szept. tanácsülés 5. p. 5.; TIREK jkv. 1936. 49. p. 69., 51. p. 73–74.

<sup>28</sup> TIREK jkv. 1937. 69. p. 71.; 70. p. 71.; 71. p. 72.; 80. p. 88.

A megőrzésen túl az anyagi lehetőségek függvényében a meglévő intézmények fejlesztésére is sor került. Bár a rossz példákból kiindulva a kerületi közgyűlés óva intette az iskolákat attól, hogy túlvállalják magukat.<sup>29</sup> Az egyház-kerületi tanács pedig az új tanítói állások szervezésének engedélyezésénél is körültekintésre biztatta az espereseket.<sup>30</sup> Új református elemi iskolákat is emeltek.<sup>31</sup> Az építkezéseknek a második világháború vetett véget.<sup>32</sup>

A középszintű intézményekben is végeztek beruházásokat, ha nem is a szükséges mértékben. Tantermek épültek a sárospataki főiskolán,<sup>33</sup> a miskolci leánygimnáziumban<sup>34</sup> és a miskolci fiú-középiskolában.<sup>35</sup> Internátus alakítottak ki utóbbiban (1939)<sup>36</sup> és a rimaszombati gimnáziumban is.<sup>37</sup> Patakon humán internátus épült, amihez az államtól jelentős támogatás érkezett.<sup>38</sup> 1938 őszétől várta a kollégistákat.<sup>39</sup> Szó volt 1943-ban egy újabb pataki internátus emeléséről is a református szórványmagyarság számára, ennek sorsáról azonban nincs

<sup>29</sup> TIREK jkv. 1938. 156. p. 131.

<sup>30</sup> TIREK jkv. 1939. okt. tanácsülés 16. p. 23–24.

<sup>31</sup> TIREK jkv. 1936. 8. p. 20.; TIREK jkv. 1938. 6. p. 22.; TIREK jkv. 1939. 128. p. 167.; TIREK jkv. 1940. 78. p. 153.

<sup>32</sup> TIREK jkv. 1943. 155. p. 103.

<sup>33</sup> Az angol internátus bővítése miatt újabb építkezésre csak évekkel később került sor (TIREK jkv. 1934. 93. p. 85–86.). 1941-ben a gimnázium keleti szárnyát kiépítették államsegélyt is felhasználva. Új tantermeket alakítottak ki, és elkészült a 2. tornaterem. Kibővítették továbbá az angol internátust. (TIREK jkv. 1941. júl. tanácsülés 41. p. 29.; 42. p. 29.; TIREK jkv. 1943. 57. p. 74.; 58ab p. 74.)

<sup>34</sup> 1933 nyarán jelentős tatarozás és átalakítás történt, amelynek keretében a szertárak új helyiségeket kaptak külön előadókkal. Ennek következtében új osztálytermet tudtak kialakítani, amire a megnövekedett létszám miatt már feltétlenül szükség volt. Átépítették az igazgatói lakást is. (TIREK jkv. 1933. dec. 16/e 100., 16/g 101.) Mindez azonban nem bizonyult elegendőnek, hiszen a tanulói létszám tovább növekedett, a szertárak fejlesztését pedig a tankerületi főigazgató kérte számon, ezért a fenntartó megvásárolta a szomszédos telket. (TIREK jkv. 1936. 70. p. 88., 71. p. 88., 74. p. 90.) 1938-ban azonban csak külső tatarozás történt (TIREK jkv. 1938. 122. p. 118.). Az építkezésre csak 1941-ben került sor (TIREK jkv. 1941. júl. tanácsülés 45. p. 29.; TIREK jkv. 1941. 160. p. 153.). Hamarosan azonban háborús célokra lefoglalták az intézetet, az a fiú-középiskolában volt kénytelen működni. A pataki főiskola ugyanezt elkerülte (TIREK jkv. 1943. 4. p. 34.).

<sup>35</sup> Az 1930-as évek közepén a miskolci gimnázium fizetéskiegészítő államsegélye csökkent, dologi államsegélyt pedig nem is kapott. A kedvezőtlen anyagi viszonyokból fakadóan az iskola berendezése hiányos és elavult volt. A tornatermet 1936-ban nem lehetett használni, ezért állami segítséggel átépítették. Az épület szűk volt a megnövekedett diáklétszámnak, hiányzott a díszterem. (TIREK jkv. 1936. 77. p. 92.; 78. p. 94.; TIREK jkv. 1937. 95. p. 100.)

<sup>36</sup> TIREK jkv. 1939. 7. p. 61.

<sup>37</sup> TIREK jkv. 1939. 163. p. 155.; TIREK jkv. 1940. 127. p. 178. Ezt utóbb bővítették (TIREK jkv. 1941. 141. p. 152.).

<sup>38</sup> TIREK jkv. 1936. 50. p. 72., 53. p. 75.; TIREK jkv. 1937. 76. p. 76–78.

<sup>39</sup> TIREK jkv. 1938. 6. p. 20.

információnk.<sup>40</sup> A főiskola a kritikák hatására új iskolai kórházat kapott. Az épület, átalakításának és berendezésének költségeit saját forrásból – belső kölcsönből – biztosította a kerület, állami támogatást ehhez nem nyert.<sup>41</sup>

Tervbe vették Sárospatakon egy koedukációs polgári iskola létesítését, amely 1944 őszen nyílt volna meg, de erre valószínűleg nem került sor.<sup>42</sup> Ózdon viszont sikeres volt a kezdeményezés, ugyanekkor polgári iskola nyitotta meg kapuját (Nagy, 1999, p. 553). Árvaház három településen működött az egyházkerület területén 1940-ben: Hejőpápin, Erdőbényén és Beretkén.<sup>43</sup>

A felnőttnevelésbe is bekapcsolódtak az egyházkerületben működő református intézmények. Népfőiskolai tanfolyam indult Sárospatakon<sup>44</sup> és Ungvárt is.<sup>45</sup> A pataki főiskolán Diákbolt Szövetkezet is megalakításra került.<sup>46</sup>

## Egyházkerületi intézkedések: kudarcok

Ahogy említettük, az egyházkerület területén számos gyülekezet küzdött anyagi gondokkal. Ez több esetben a református iskola átadásához vezetett, bár azt a kerületi vezetés az országos egyház politikájával összhangban törekedett elkerülni. Ahogy Komjáthy Aladár népiskolai előadó fogalmazott: „Inkább legyünk iskolával szegények, mint iskola nélkül gazdagok. [...] Gyarapítani szabad az örökséget csak elfecsérelni nem.”<sup>47</sup> Néhány esetben azonban erre mégis sor került. Aggteleken (Gömör-Torna) két intézmény is erre a sorsra jutott 1936-ban.<sup>48</sup> Szenden (Abaúj) 1937-ben váltak meg az elemi iskolától. Az átadásnak szigorú – országosan lefektetett – feltételei voltak: az egyik tanítónak reformátusnak kellett lennie, hogy a kántori feladatokat ellássa, az ingatlanoknak az egyház tulajdonában kellett maradnia, a felszabaduló forrásokból pedig iskolai alapot kellett létesítenie a fenntartónak.<sup>49</sup>

<sup>40</sup> TIREK jkv. 1943. 33. p. 62–63.

<sup>41</sup> TIREK jkv. 1935. szept. tanácsülés 17. p. 10.; TIREK jkv. 1936. 54. p. 77–79.; TIREK jkv. 1937. 71. p. 72.; 72. p. 72.; 73. p.

<sup>42</sup> TIREK jkv. 1943. 40. p. 65–66.

<sup>43</sup> TIREK jkv. 1940. 7. p. 48., 63.

<sup>44</sup> TIREK jkv. 1936. szept. tanácsülés 10b p. 12–13.; TIREK jkv. 1938. 6. p. 12.; TIREK jkv. 1939. okt. tanácsülés 31. p. 34–35.; TIREK jkv. 1940. 19. p. 85–86.; TIREK jkv. 1943. 29. p. 62., 30. p. 62.

<sup>45</sup> TIREK jkv. 1943. 4. p. 31.

<sup>46</sup> TIREK jkv. 1943. 53. p. 72.

<sup>47</sup> TIREK jkv. 1940. 144. p. 187.

<sup>48</sup> Államsegélyt kértek, s a közgyűlés döntése szerint, ha nem kapják meg, átadhatják az iskolát (TIREK jkv. 1936. 120. p. 117.).

<sup>49</sup> TIREK jkv. 1937. 128. p. 120–122.

Több fenntartó kezdeményezését ezen feltételek hiánya miatt a felsőbb egyházi hatóság – legalábbis első körben<sup>50</sup> – elutasította, így a zsujtai (Abaúj, 1939),<sup>51</sup> a récsei (Alsózemplén, 1939),<sup>52</sup> a kisgyőri (Alsóborsod, 1940),<sup>53</sup> a gagybátori, a hernádbüdi, a gibárti (mind Abaúj)<sup>54</sup> és az ismételt kisgyőri felterjesztést (1941).<sup>55</sup> A tanulói létszám apadása s ezért az államsegély elvétele miatt viszont sor került Bakti iskolájának bezárására (Gömör, 1941).<sup>56</sup> 1943-ban a közgyűlés az elnéptelenedett balogújfalusi iskola (Gömör) megszűnéséhez járult hozzá.<sup>57</sup> Feladták a sárospataki óvodát is (1943).<sup>58</sup> A tizsalamoni elemi iskola viszont a helyi községi iskolával ún. kooperációs iskolaként (Ung, 1941) működött tovább,<sup>59</sup> egy olyan formában, amely az általános iskolák kialakításának kényszere miatt 1945 és 1948 között terjedt el.

A fenntartók többsége viszont vállalni tudta a működtetés költségeit, a fejlesztésre azonban sok helyen nem jutott. Hiányos maradt a felszerelés, zsúfoltak voltak az osztályok, ahogy azt az 1. ábra kapcsán már leszögeztük.<sup>60</sup>

Kudarcnak tekintjük az innováció elmaradását is. Farkas István püspök 1934-ben az általánosan képző iskolák dominanciájára hívta fel a figyelmet, és az eredményesebb gazdálkodás érdekében mezőgazdasági képzés indítását szorgalmazta: „Az iskolák reál és humán tudományokkal tömrik az ifjúságot. Mezőgazdasági iskolák: a gyülekezeti földmivelést, mint tudományt, mint nemzetmentő nagy gondolatot szolgáló intézmények felállítását kell itt szorgalmaznunk és pedig minden megye számára külön-külön. Aztán a téli hónapokban, alaposan elgondolt: lelkipásztorok, tanítók, községi jegyzők, földbirtokosok, gazdatisztek bevonásával népfőiskolák, továbbképző tanfolyamok kellenének, amelyeknek kettős más célja is volna.”<sup>61</sup> Ezen képzések céljának nézete szerint nemcsak mezőgazdasági szakemberek, hanem egyben a gyülekezeti munkások nevelésének kell lennie.<sup>62</sup>

<sup>50</sup> A jegyzőkönyvekből nem derült ki, hogy végül átadták-e ezeket az iskolákat, vagy sem.

<sup>51</sup> Hiánypótlásra visszaküldték a kérelmet (TIREK jkv. 1939. 63. p. 137–138.).

<sup>52</sup> Ha VKM-mel nem tud megegyezni a fenntartó, a közgyűlés elfogadja a döntést (TIREK jkv. 1939. 82. p. 146–147.).

<sup>53</sup> Bizottságot küldtek ki a körülmények megvizsgálására (TIREK jkv. 1940. 83. p. 155.).

<sup>54</sup> TIREK jkv. 1941. 71. p. 118. E három esetben már az egyházmegye elutasította a kérést, hogy elejét vegye az államosítási hullámnak, amit a kerület megerősített.

<sup>55</sup> TIREK jkv. 1941. 76. p. 122. Az egyházkerület arra kérte a gyülekezetet, hogy fokozza a bevételeit.

<sup>56</sup> TIREK jkv. 1941. 98. p. 132.

<sup>57</sup> TIREK jkv. 1943. 105. p. 88.

<sup>58</sup> TIREK jkv. 1943. 88. p. 84.

<sup>59</sup> TIREK jkv. 1941. 106. p. 135.

<sup>60</sup> Vö. TIREK jkv. 1940. 144. p. 188.; TIREK jkv. 1941. 175. p. 167.; TIREK jkv. 1943. 155. p. 103.

<sup>61</sup> TIREK jkv. 1934. 7. p. 12.

<sup>62</sup> Uo.



A kerület területén református gazdasági ismétlő, majd továbbképző iskolák működtek is,<sup>63</sup> ahogy népfőiskolák is, de középszintű intézmény nem. Ennek megvalósítására konkrét javaslat 1943-ban született. A helyszín Sárospatak lett volna. A megnyitáshoz azonban a főiskola épületének újabb bővítésére lett volna szükség, így az elmaradt.<sup>64</sup>

## A vallásoktatás

„[A] vallásoktatók vállára nehezedik egyházunk jövője” – fogalmazott a tiszáninneri vallásoktatási előadó 1943-ben.<sup>65</sup> Nagy súlyt fektettek ezért a vallásoktatás megszervezésére, ami református iskola esetén a tanító feladata volt. Viszont a kerület a lelkészek nagyobb bevonását szorgalmazta: 1937-ben elrendelte, hogy hetente minimum egyszer bibliaórát tartsanak.<sup>66</sup> Két évre rá Farkas püspök is kritizálta őket: nekik kellene végezniük a gyerekek vallásos nevelését, ezzel szemben sok helyt be sem teszik a lábukat az iskolába.<sup>67</sup> A tanításnak énekléssel, imával és bibliaolvasással kellett kezdődnie.<sup>68</sup>

Ha a református iskola feladásra került, vagy eleve nem volt saját intézmény, az egyházközségnek gondoskodnia kellett a vallásoktatás biztosításáról. Attól tartottak ugyanis, hogy elmaradása a hit meggyengüléséhez s végül annak elhagyásához vezet.<sup>69</sup> A nem református középiskolák vallásoktatásának a felügyeletét ezért – az Egyetemes Konvent határozatára – erősítették.<sup>70</sup>

A vallásoktatás kapcsán előforduló sérelmeknek az egyház határozottan hangot adott. Nehezményezte ekképpen, ha állami iskolában katolikus szokás szerint keresztvetésre kötelezik a református diákokat.<sup>71</sup> Helytelenítette, hogy sok helyt délutánra került a vallásóra, amelyet elve másodrendűnek tekintenek.<sup>72</sup>

<sup>63</sup> TIREK jkv. 1937. 123. p. 115.; TIREK jkv. 1938. 141. p. 127.; TIREK jkv. 1939. 128. p. 166.; TIREK jkv. 1940. 144. p. 188.

<sup>64</sup> TIREK jkv. 1943. 66. p. 75–77.

<sup>65</sup> TIREK jkv. 1943. 16. p. 55.

<sup>66</sup> TIREK jkv. 1937. 33. p. 54.

<sup>67</sup> TIREK jkv. 1940. 7. p. 47.

<sup>68</sup> TIREK jkv. 1938. 144. p. 129.

<sup>69</sup> Vö. TIREK jkv. 1935. 70. p. 75.; TIREK jkv. 1939. 40. p. 116.

<sup>70</sup> TIREK jkv. 1939. 42. p. 119.

<sup>71</sup> TIREK jkv. 1936. 126. p. 119.; TIREK jkv. 1939. 62. p. 136.

<sup>72</sup> TIREK jkv. 1940. 24. p. 88–89.

A kerület igyekezett a vallásoktatás tervszerűségét növelni, ezért kötelezte a vallástanító lelkészeket a tanterv alapján tanmenet készítésére.<sup>73</sup> Az új iskolatípusok – konkrétan a téli gazdasági szakiskola – számára pedig tanterv elkészítését kérte.<sup>74</sup> A vallásoktatás kapcsán felmerült a képzés megújítása (1938),<sup>75</sup> az Egyetemes Konvent ösztönzésére (1937) a tanítási módszerek modernizálása, valamint a hatékonyabb ellenőrzés bevezetése. 1937-ben ezért a középszintű iskolák ellenőrzésére vallásoktatási szakfelügyelőt neveztek ki. A népiskolai vallásoktatás felügyeletével azonban az egyházmegyék véleményével egybehangzóan nem bíztak meg külön személyt.<sup>76</sup> A konvent 1940-ben pedig az egyházmegyei tanügyi bizottságokon belül rendelte el vallásoktatási szakosztály megszervezését.<sup>77</sup>

Szintén felsőbb kezdeményezésére a kerületben valláspedagógiai szemináriumokat szerveztek, sőt vallásoktatói konferenciákat is tartottak a közreműködők (a lelkészek, a tanítók és a tanárok) számára Sárospatakon.<sup>78</sup> 1943-ban a kerületi közgyűlés úgy rendelkezett, hogy az egyházmegyék lelkész-tanítói csendes napokat szervezzenek, ami a tanítók hitéletének az elmélyítését szolgálta. A tanárok pedig a diákok csendes napjaival kapcsolatosan vegyenek részt evangelizációs alkalmon.<sup>79</sup>

A többihez hasonlóan a tiszáninneni kerületi közgyűlés is tárgyalta 1940-ben az Országos Református Tanáregyesület *Népiskolai vallásos nevelésünk gyökeres átalakítása* c. memorandumát. Ennek öt pontja volt: 1. ismeretközlés és azok számonkérése helyett a vallásóra az áhitat helye legyen; 2. ne legyenek memoriterek, sőt tankönyvek, szüntessék meg a feleltetést, vizsgáztatást, osztályozást, fenyítést a vallásórákon; 3. fő hangsúly az éneklésre kerüljön, a lelkész külön órán működjön közre az iskolai vallásos nevelésben; 4. az ószövetségi tananyagot csökkentsék; 5. készüljön utasítás a vallásos neveléshez. A kerületi közgyűlés az egyházmegyék véleményének a kikérése után úgy nyilatkozott, hogy a reformra szükség van, a kezdeményezés fontos, a szándék helyes, a megoldással azonban nem ért több tekintetben egyet, szerinte túllőtt az ORTE a célon.<sup>80</sup>

<sup>73</sup> TIREK jkv. 1933. dec. 20. p. 104.

<sup>74</sup> TIREK jkv. 1940. 30. p. 92.

<sup>75</sup> Az Egyetemes Konvent központosítani akarta a vallástanárok képzését, de a kerület nem mondott le erről a jogáról (TIREK jkv. 1937. 63. p. 69–70.; TIREK jkv. 1938. 20. p. 47–48.).

<sup>76</sup> TIREK jkv. 1937. 25. p. 43–44.; 26. p. 44–45.

<sup>77</sup> TIREK jkv. 1940. 27. p. 90–91.

<sup>78</sup> TIREK jkv. 1937. 33. p. 52.; TIREK jkv. 1938. 35. p. 60.; TIREK jkv. 1943. 16. p. 56.

<sup>79</sup> TIREK jkv. 1943. 14. p. 52.

<sup>80</sup> TIREK jkv. 1940. 18. p. 85.

A belmissziói munkában – tehát az egyház saját tagjai között végzett evangelizációban – a kerületi vezetés elvárta a tanítók önkéntes részvételét: mind a vasárnapi bibliaiskolában, mind az ifjúsági munkában. Svinger Jenő missziós előadó azonban figyelmeztette a közgyűlést: attól lehet tartani, hogy a túlterhelt tanítóság számára teherré válik ez a feladat. Kényszermunkaként fogják fel, amelyet csak azért vállalnak, mert az egyházi tanfelügyelőség számonkéri.<sup>81</sup> (Ennek az volt az oka, hogy a lelkészek kivonták magukat a vasárnapi iskolai munka alól, s így a tanítókra sok munka hárult.<sup>82</sup>) A belmisszióban részt vevők számára – így tanítóknak is – konferenciákat szerveztek.<sup>83</sup> A belmissziói munkaformák (vallásos est, ifjúsági egyesületek, csendes napok) bevezetésre kerültek a középiskolákban is.<sup>84</sup>

Szorgalmazta a kerület a vallásos nevelés érdekében az énekeskönyvek használatát a népiskolákban, hogy a gyerekek szeressék meg, szokják meg a használatukat.<sup>85</sup> A vallásoktatás megújítására a kerület új tankönyvek kiadását sürgette. Az újonnan megjelenteket azonban kritizálta terjengősségük, nehézségük és az énekek hiánya miatt. Hangsúlyozta, hogy a taneszközöknek a diákok életkorához igazodva jól tanulhatóknak kell lenniük.<sup>86</sup> 1938-ban pedig előírta, hogy az egyházmegyei könyvtárak valláspedagógiai szakkönyveket szerezzenek be.<sup>87</sup> A vallásoktatás támogatására 1942-ben kerületi vallásoktatási alapot hoztak létre, amelyre azonban kevés adomány érkezett csak be a diákoktól.<sup>88</sup>

## Összegzés

A református oktatásügy Enyedy Andor püspök 1946-ban megfogalmazott visszatekintése szerint a Horthy-korszakban a „kitartottság” állapotában volt.<sup>89</sup> Erősen függött anyagi vonatkozásban (is) az államtól. Az iskolák felekezeti tulajdonban maradásáért az egyházkerület „körömszakadtáig”<sup>90</sup> küzdött, és ezt várta el a területén működő gyülekezetektől. Számos fenntartónak azonban a

<sup>81</sup> TIREK jkv. 1935. 11. p. 25.

<sup>82</sup> TIREK jkv. 1940. 49. p. 117.

<sup>83</sup> TIREK jkv. 1934. 7. p. 18.; 11. p. 38.; 101. p. 97.; TIREK jkv. 1936. 14. p. 31.

<sup>84</sup> TIREK jkv. 1934. 79. p. 79.

<sup>85</sup> TIREK jkv. 1933. dec. 19. p. 103–104.; vö. TIREK jkv. 1934. 28. p. 60.

<sup>86</sup> TIREK jkv. 1938. 148. p. 130.; TIREK jkv. 1940. 23. p. 88.; TIREK jkv. 1943. 16. p. 57.

<sup>87</sup> TIREK jkv. 1938. 35. p. 61.

<sup>88</sup> TIREK jkv. 1943. 16. p. 56.; 17. p. 58.

<sup>89</sup> TIREK jkv. 7. p. 9.

<sup>90</sup> TIREK jkv. 1939. 7. p. 62.

működés alapvető kereteinek a biztosítása is nehézséget jelentett, a fejlesztésre nem volt módjuk. Sikeres innovációk középszinten figyelhetők meg, az iskolaközpontokban. Ezek előnyösebb helyzetben voltak a kistelepüléseknél. A szekularizálódó világban a vallásos nevelés előtérbe helyezése, a vallásoktatás megújítására való törekvés figyelhető meg.

## Források

### *Jegyzőkönyvek*

- TIREK jkv. 1933. jún. = *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Miskolcon, 1933. évi június hó 8. napján tartott rendes tavaszi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1933.
- TIREK jkv. 1933. dec. = *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1933. évi december 5-ik napján, Miskolcon tartott rendes őszi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1933.
- TIREK jkv. 1934. = *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1934. évi november 29-ik napján, Miskolcon tartott közgyűlésének jegyzőkönyve*. Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1934.
- TIREK jkv. 1935. szept. tanácsülés = *A Tiszáninneni Református Egyházkerületi Tanács 1935. évi szeptember hó 27.-én Miskolcon tartott ülésének jegyzőkönyve*. Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1935.
- TIREK jkv. 1935. = *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1935. évi november 14-ik napján Miskolcon tartott közgyűlésének jegyzőkönyve*. Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1935.
- TIREK jkv. 1936. szept. tanácsülés = *A Tiszáninneni Református Egyházkerületi Tanács 1936. évi szeptember hó 10-én Miskolcon tartott ülésének jegyzőkönyve*. Szerk. Nádházy Bertalan. Sárospatak, 1936.
- TIREK jkv. 1936. = *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1936. évi november hó 10-ik napján Miskolcon tartott közgyűlésének jegyzőkönyve*. Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1936.
- TIREK jkv. 1937. = *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1937. évi november hó 10-ik napján Miskolcon tartott közgyűlésének jegyzőkönyve*. Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1937.
- TIREK jkv. 1938. és TIREK jkv. 1938. szept. tanácsülés = *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tanácsa Miskolcon, 1938. február 10-ik és október 10-ik napjain tartott üléseinek és Miskolcon, 1938. november 22-ik napján Miskolcon tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyvei*. Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1938.

- TIREK jkv. 1939. = *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Miskolcon, 1939. február 18-ik napján tartott rendkívüli közgyűlésének, az egyházkerületi tanács Miskolcon 1939. október 10-ik napján tartott ülésének, a Miskolcon 1939. december 12. napján tartott egyházkerületi rendes közgyűlésének és az egyházkerületi tanács Miskolcon 1939. december 13. napján tartott ülésének jegyzőkönyvei.* Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1939.
- TIREK jkv. 1940. és TIREK jkv. 1940. júl. tanácsülés = *A Tiszáninnyi Református Egyházkerületi Tanács Miskolcon, 1940. július 1-én tartott ülésének és a Miskolcon, 1940. november 28. napján tartott egyházkerületi rendes közgyűlésének jegyzőkönyvei.* Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1940.
- TIREK jkv. 1941. és TIREK jkv. 1941. júl. tanácsülés = *A Tiszáninnyi Református Egyházkerületi Tanács Miskolcon, 1941. július 3-én tartott ülésének és a Miskolcon, 1941. november 4. napján tartott egyházkerületi rendes közgyűlésének jegyzőkönyvei.* Szerk. Dr. Enyedy Andor. Sárospatak, 1941.
- TIREK jkv. 1942. = *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Miskolcon, 1942. évi február hó 23. napján tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve.* Szerk. Dr. Horváth Zoltán. Sárospatak, 1943.
- TIREK jkv. 1943. = *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tanácsának Miskolcon, 1943. április hó 28-án, november hó 25-én tartott üléseinek és Miskolcon, 1943. november hó 24. napján tartott egyházkerületi rendes közgyűlésének jegyzőkönyvei.* Szerk. Nádházy Bertalan és Dr. Szabó Zoltán. Sárospatak, 1944.
- TIREK jkv. 1946. = *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Miskolcon, 1946. évi november hó 27. napján tartott rendes közgyűlésének (kivonat) jegyzőkönyve.* Sárospatak, 1947.

## Irodalom

- Dienes D. & Ugrai J. (szerk., 2013): *A Sárospataki Református Kollégium története.* Sárospatak, Hernád Kiadó.
- Hörcsik R. (1983): Református iskola és nevelés. In Barthy T. & Makkai L. (főszerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978.* (Studia et Acta Ecclesiastica V.) Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 299–311.
- Kézi E. (2004): *Egy megvalósult klebelsbergi koncepció: a sárospataki Angol Internátus.* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- Kézi E. (2007): *Tanítóképzés Sárospatakon a két világháború közt.* Sárospatak, ME Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar.

- Ködöböcz J. (1986): *Tanítóképzés Sárospatakon: A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat.
- Mészáros I. (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996–1948*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nagy P. T. (2000): *Járszalag és aréna. Egyház és az állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum.
- Nagy P. T. (2011): *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867–1945*. Budapest, Gondolat.
- Nagy K. (1999): Miért nem volt Ózdnak középiskolája 1945 előtt? In.: Balassa I. et al. (szerk.): *Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 544–554.
- Pápay S. (szerk.) (1999). *A falak üzenete. Emlékkönyv a miskolci Lévy József Református Gimnázium épületének 100 éves évfordulójára 1889–99*. Miskolc, Lévy József Református Gimnázium, Gazdász.
- Pornói I. (1995): A nyolcosztályos népiskola és a református egyház. *Protestáns Szemle*, LVII. (IV. új) évf. 2. sz., 91–107.
- Pukánszky B. (2010): Paradigmák a magyar pedagógusképzés történetében. In Fenyő I. & Rébay M. (szerk.): *Felszántatlan területeken. Tanulmányok Brezsnó László 65. születésnapjára*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 11–24.
- Rébay M. (2012): A Tiszáninnyi református egyházkerület oktatási politikája gr. Klebelsberg Kuno minisztersége idején. In Buda András, Kiss Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakváltozásai. A VII. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásainak szerkesztett változata. Debrecen 2011. szeptember 16–17. (Kiss Árpád Archivum Könyvsorozata VII)* Debrecen, Kiss Árpád Archivum Könyvsorozata, Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, 86–97.
- Rébay M. (2024): A „kitartottság” állapotában? A Tiszáninnyi Református Egyházkerület reakciója a hómani oktatáspolitikára. In Pusztai Gabriella, Engler Ágnes, Hrabéczy Anett, Bencze Ádám (szerk.): *Mesterség és intelligencia az oktatáskutatásban. Tanulmányok Kozma Tamás tiszteletére. (Oktatáskutatók könyvtára 18.)* Debrecen, CHERD, 2024, 13–26.
- Szabó I. (2010): Az egyházak közreműködése a nemzeti identitás formálásában a Horthy-korszakban. *Iskolakultúra* XX. évf. 2. sz. 33–52.
- Ugrai J. (2013): Küzdelem a perifériára szorulás ellen – a II. világháború előtt és után. In Dienes D. & Ugrai J. (szerk.): *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, Hernád Kiadó, 157–171.